

BÉLDI PÁLNÉ BIKALI VITÉZ ZSUZSANNA, A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK KALANDOS ÉLETŰ REFORMÁTUS ERDÉLYI NEMESASSZONYA

BÉLDI PÁLNÉ BIKALI VITÉZ ZSUZSANNA, THE ADVENTUROUS REFORMED NOBLEWOMAN OF TRANSYLVANIA IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

Balogh Judit

Dr. Habil. egyetemi tanár, EKKE
v.balogh.judit@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány egy 17. századi erdélyi református nemesasszony pályáját mutatja be. Vitéz Zsuzsanna Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége alatt élte felnőtt életét, és a korszak egyik legnagyobb birtokosának, az ország generálásának, uzoni Béldi Pálnak a felesége volt. A dolgozat azt mutatja be, hogy a források szerint okos és kreatív asszony hogyan próbált megfelelni a kor által megszabott női szerepeknek és a sajátos élethelyzete miatt hogyan tágította ki azok kereteit. A kora újkor magyarországi és erdélyi nemesasszonyai a gyakori háborúk miatt gyakran kényszerültek normaszegésekre, gyakran volt szükség arra, hogy a klasszikus férfi feladatokat átvegyék. Zsuzsanna is férje gyakori távollétei miatt kényszerült arra, hogy a birtok igazgatása mellett férfiakkal tárgyaljon, levelezzen, a hatalmas méretű birtokok megtartása érdekében cselekedjen, akár pereskedjen is. A tanulmány elsősorban a nemesasszony levelezésének az elemzésével, a korra vonatkozó emlékiratok, levelezések vizsgálata révén mutatja be, hogy a normasértőként megjelenő asszony valójában nem tekinthető önállóságra törekvő nőnek. A férj sorsában való osztozás, a férj kívánságainak maradéktalan követése vezetett oda, hogy a feleségként jól teljesítő Zsuzsanna anyaként nem tudta betölteni a számára megszabott szerepet. A mindennapjaiban annyira magáévá tette a sokszor távol lévő férj céljait, hogy a hatalmas birtok megtartásának küzdelmei és a férjével való szolidaritás vállalása tette őt a kortársak szemében szokatlanul erős, kreatív és önálló nővé.

Abstract

The study discusses the career of a 17th century Transylvanian Reformed noblewoman. Zsuzsanna Vitéz lived her adult life under the Transylvanian principality of Mihály Apafi, and she was the wife of one of the greatest landowners of the period, the general of the country, Pál Belda of Uzon. The paper shows how, according to sources, a smart and creative woman tried to fit into the roles of women dictated by age and how she expanded this framework due to her specific life situation. The noblewomen of Hungary and Transylvania in the early modern age were often forced to violate the norms due to frequent wars, and it was often necessary for them to take over classical male. Due to her husband's frequent absences, Zsuzsanna was also forced to negotiate and correspond with men in order to manage the huge estates, and even to sue. By analyzing the noble woman's correspondence and examining the memoirs and correspondence about the age, I argue that a woman who appears to break norms cannot really be considered a woman seeking independence. Performing well as a wife by haring the fate of the husband, fully following his wishes led to Zsuzsanna's failure in the socially assigned role of mother. In her daily life, she embraced the goals of her husband, who was often away, so much that the struggles to maintain a huge estate and the commitment to solidarity with her husband made her an unusually strong, creative, and independent woman in the eyes of her contemporaries.

Kulcsszavak: nőtörténet, székelység, Erdélyi Fejedelemség, reformáció, Vitéz Zsuzsanna

Keywords: women's history, Szeklers, Principality of Transylvania, Reformation, Zsuzsanna Vitéz

A reformáció kora a női szerepfelfogást tekintve is változásokat hozott. A szerzetességgel radikálisan szembeforduló reformátorok a női karrierlehetőségek közül kiiktatták az egyedülálló, Istennek szentelt nő pályáját.¹ Ennek okai között nemcsak a szerzetességgel kapcsolatos teológiai alapú ellenérzések voltak jelen, hanem a középkori keresztény női éthoszt nagyban meghatározó Mária-képpel való szembefordulás is. Mivel Mária szerepe a középkori elképzelésekhez képest gyökeresen átalakult, így azok a szerepminták is szükségszerűen elvesztek, amelyek Mária alakja révén kerültek a középkor női szerepfelfogásába. Mária fontos jellemzője volt a szűziség, így a nem házasodás az egyház keretei között legitim életpályamoddellé válha-

¹ *Cissie Fairchild*s: *Women in Early Modern Europe 1500–1700*. Pearson Education, Harlow 2007. 193.

tott, sőt a középkor második felére egyértelműen megbecsültebb volt a házassággal szemben.² Ezt a képet erősítették a női szentek, hiszen elsőpró többségük az apácák közül került ki, vagy éppen azzal tűnt ki a környezetéből, hogy tudatosan döntött a megházasodás és az ezzel járó földi örömök ellen, mint Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála, Sienai Szent Katalin vagy akár a magyar Szent Margit.³ A kora újkori, főleg protestáns közösségek, elsősorban a családjánya és feleség szerepét erősítették, de kétségtelen, hogy a 16-17. században tapasztalható némi útkeresés a női szerepek tekintetében. Az útkereséssel együtt járt magyar vidékeken az állandó háborúk jelenléte, ami a nők, asszonyok számára több terhet, de több szabadságot is adott, hiszen sokszor távol lévő férjeik helyett az ő szerepeikben is helyt kellett állniuk. Ezért a korszak számos normaszegést elnézett nekik, ám meg is büntette őket olykor. Ez utóbbi sors jutott Béldi Pál székely főkapitány, háromszéki főkirálybíró feleségének, Vitéz Zsuzsannának.

Bikali Vitéz Zsuzsanna a református erdélyi nemes, bikali Vitéz György gyermeke volt, 1630 körül született.⁴ A bikali Vitéz család már a 16. század második felében is jelentősnek számított, többször viselték a tordai főispánságot.⁵ A fejedelemség korában először Vitéz Gábor töltötte be 1576 és 1580 között a Torda vármegyei főispáni tisztséget.⁶ Vitéz György, Zsuzsanna apja már I. Rákóczi György uralma alatt az országos elit tagja volt.⁷ 1630-ban dési sókamara volt, 1639-ben bekerült a fejedelmi tábla tagjai közé és 1654-ig bizonyosan táblai ülnök volt.⁸ 1653-ban ilyenként részt vett a nagy

² *Katus László*: Várurnők és apácák. Nemesasszonyok a középkorban. Rubicon 12. (2001) 6. sz. 11–15. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/varurnok_es_apacak_nemesasszonyok_a_kozepkorban, letöltés: 2019. jan. 5.)

³ *Elizabeth Abbott*: A cölibátus története. Pécs 2009.

⁴ *Fazakas Gergely Tamás*: „Közösségértelmezések a XVII. század második felének magyar református imádságos könyveiben (A panaszos könyörgés grammatikai, retorikai, műfaji és antropológiai kérdései)”. PhD értekezés. Kézirat. 2009. Debrecen. 224.

⁵ *Nagy Iván*: Magyarország nemes családjai címekkel és nemzedékrendi táblákkal. 1865. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nagyivan_Magyarország_Csaladai_12/?pg=223&layout=s. XII. 224. letöltés dátuma 2021.01.21.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001. VIII. tábla

⁶ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai 1540-1700. Budapest: Athenaeum. 1889. 104.

⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transylvaniae, 1540–1699. I–XXI. Szerk.: Szilágyi Sándor Bp. 1875–1898. (továbbiakban: EOE.) 10. 295.

⁸ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányszata 1540-1690. Bp. 1980. 361.

erdélyi kodifikációs folyamatban.⁹ Az erdélyi rendek 1648-as hitlevelét is aláírta.¹⁰ A rangjának megfelelően nősült, amikor Kamuthy Orsolyát vette feleségül. A párnak két fia és négy lánya születhetett.¹¹ Fiai közül Ferenc az 1664 áprilisi országgyűlés idején már Kolozs vármegye egyik követe volt¹², 1665-ben pedig az enyedi kollégium javára adakozott,¹³ ami azt mutatja, hogy ekkor már Ferenc képviselte a családot az országos elitben, és ő maga is komolyan vette református patrónusi szerepét. A családi birtokközpontban, Bikalon már 1575-től jelen volt a református egyház, a család pedig ezt követően az erdélyi református nemesség tagja volt.¹⁴ Vitéz Zsuzsanna minden bizonnyal a család udvari prédikátorától tanult olvasást, betűvetést és a református hit alapjait is elsajátította.

Deák Farkas számításai szerint 1648 körül ment férjhez az akkor 26-27 éves Béli Pálhoz. A menyasszonyt szépnek és okosnak írták le még azok a kortársak is, akik nem feltétlenül rokonszenveztek vele.¹⁵

Az ifjú székely nemes ekkor már maga is református volt, noha apja, Béli Kelemen háromszéki főkapitány és Bethlen Gábor fejedelmi tanácsosa még harcos katolikusként állt ki a jezsuiták erdélyi jelenléte mellett. Az apa korai halálát követően (Béli Pál mindössze ötéves volt ekkor) azonban a két árva, Pál és bátyja, János is református közegbe került. A református I. Rákóczi György fejedelmi udvarában nevelődött és a gyámja, Kékedy Zsigmond is református főnemes volt. A felekezeti váltás az 1630-as évek folyamán következhetett be, azonban ennél pontosabbat erről jelenleg nem tudunk. A fiúk karrierje azonban elindult, és református voltuk ezt az „öreg” Rákóczi fejedelem uralma alatt elősegítette. Pál bátyja, János 1645-ben már Háromszék főtisztje volt, a neve a Basa Tamásé mellett szerepelt az oklevélen.¹⁶ Ez azt jelenti, hogy ekkor már főkirálybíró lehetett. Öccse, Pál a fejedelem bejárójaként és étkefogójaként kezdte udvari szolgálatát.¹⁷ 1645-ben a két testvér megosztotta a családi birtokon.¹⁸ Egy ekkor készült oklevél szerint a testvérek Háromszékben a

⁹ EOE. 11. 24, 172.

¹⁰ EOE. 10. 491.

¹¹ Nagy I. 1865..

¹² EOE. 13. 317.

¹³ EOE. 14. 104.

¹⁴ *Sebestyén Kálmán*: Magyarbikali története. Magyarbikali Református Egyházközség kiadványa, 1996. 10.

¹⁵ *Deák Farkas*: Uzoni Béldi Pál 1621-1679. Bp. 1887. 17.

¹⁶ Székely oklevéltár. I.–VI. Szerk. Szabó Károly Kolozsvár 1895. (továbbiakban: SzOkI.) IV. 282.

¹⁷ *Deák* 1887. 15.

¹⁸ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóság. (továbbiakban: RNL-Kmlg) Fond Familiale. Béldi. Nr. 13.17.

főkapitány Basa Tamás mellett a két további legfontosabb tisztséget birtokolták,¹⁹ János volt a főkirálybíró és Pál a vicekapitány.²⁰ Béldi János 1647-ben vagy 1648 elején meghalt, így Béldi Pál az esküvője idejére az ország egyik leghatalmasabb birtokosa lett, ugyanis megörökölte mind apja, mind pedig Kékedy Zsigmond óriási vagyonát. 1649-ben II. Rákóczi György a főbejárójának nevezte egy adománylevélben.²¹ 1653-ban Béldi Pál II. Rákóczi György főasztalnoka volt, 1654-ben pedig már Háromszék főkirálybírója.²² Az 1655-ös hadjáratban aktívan részt vett, olyannyira, hogy míg a csiki hadakat Petki István szállította hadba, addig ezt Háromszéken nem csupán Basa, hanem Béldi feladatává is tette a fejedelem, és a II. Rákóczi György által írt levél alapján egyértelmű, hogy a széki vezetők és a fejedelem levelezését is Béldi intézte.²³ Az 1657-es hadi eseményekben is részt vett.²⁴ Ekkorra már udvari fő étekfogó, főkincstartó és a lovasság parancsnoka is.²⁵ A lengyel hadjáratban Béldi nem játszott főszerepet, de a katonaság többségével ő is fogságba került, ahonnan csak 1661 júniusában tért haza.

A házasságkötést követő évtizedben tehát Vitéz Zsuzsannának egyszerre kellett felépítenie a családot és támogatnia a férje egyre feljebb ívelő karrierjét. A tatár fogság idejére már megszülettek a pár gyermekei. Az első, akiről tudunk, a lányuk, Zsuzsanna, aki 1667-ben már eladó sorban volt, legalább 15 éves lehetett, tehát 1651-52-ben született.²⁶ Kelemen az 1650-es évek első felében születhetett, legkésőbb 1655-1656-ban.²⁷ A második fiú, Dávid 1657-58-ban született. Béldi tatár fogságból való hazatérte után született még egy kisfiú,

¹⁹ SzOkl. IV. 284.

²⁰ „Georgius Rakoczy junior, Dei gratia princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. Fidelibus nostris generosis, egregiis, nobilibus et agilibus Thomae Basa, de Zabola, supremo judici regio, Joanni Béldi de Uzon vicecapitaneo trium sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai, necnon Francisco Gyárfás de Leszfalva vicejudici regio, juratis notariis, caeterisque juratis assessoribus sedis dictae Siculicalis Kézdi, praesentes nostras visuris, nobis dilectis, salutem et gratiam nostram.”= SzOkl. VI. 175-176.

²¹ SzOkl. VI. 187-188.

²² Deák Farkas 1655-től háromszéki főkapitányként említette, ekkor azonban Háromszék főkapitánya még Basa Tamás volt bizonyosan. *Deák* 1887. 21.

²³ EOE. 11. 225.

²⁴ Nemes János naplója. Történelmi Tár. 1902. Első közlemény. 246.

²⁵ *Deák* 1887. 26.

²⁶ Béldi Zsuzsanna több levele ismert, a testvéreihez írott leveleiben kibontakozik a fiatalasszony élete és helyzete a saját családjában. RNL-KmIg. Fond Familiare Beldi Nr. 13, 36, 42.

²⁷ *Deák* 1887. 74.

József, akiről Deák Farkas még csak azt tudta, hogy gyermekkorában halhatott meg. Bánffy Dénesnek Teleki Mihályhoz írott leveléből kiderült, hogy 1665. január 17-e előtt halt meg a gyermek.²⁸

Emellett folyamatos küzdelmet folytattak Béli Pál rendkívül nagy méretű örökségének a megtartása érdekében a családot folyamatosan perbe hívó erdélyi nemesekkel. Úgy tűnik a levelezése alapján, hogy Vitéz Zsuzsanna a közös életük minden területén igyekezett jó társa lenni a férjének, akit a leveleiben őszinte rajongással és szeretettel vett körül.²⁹ Kilenc év alatt három gyermeket szült, akik életben maradtak, és lehetséges, hogy ezen kívül is szült. A házaspár a legfőbb feladatának a levelezésük témáinak gyakorisága alapján a birtokaik megvédését tekintette, az ezzel kapcsolatos kommunikáció képezi a levelezésük magvát. Vitéz Zsuzsannának egyszerre kellett reprezentálnia az országos eseményeken és a saját udvarukban, gyermekeket szülni és nevelni őket, valamint a birtokok gazdálkodását irányítani, míg a férj hadakozott, részt vett az országos politikában és pereskedett. Béli Pál még a fogságban is ezzel foglalkozott. Nemcsak végig levelezett a családjával és másokkal is, de még pereskedett is, 1659 folyamán a Hallerekkel szemben igyekezett megvédeni Bethlen várát.³⁰ Nem engedte meg a feleségének, hogy a hatalmas vagyontárgyakat pénzzé téve gyűjtse össze számára a mintegy 30 000 tallérnyi váltságdíjat, hanem kikötötte, hogy csak a birtokok évi jövedelmeiből gyűjtheti össze azt.³¹ Béli Pál tatár fogságba kerülésével tehát Vitéz Zsuzsannára nemcsak a gyermeknevelés feladatai hárultak, de a hatalmas birtok egyben tartása is, ami nem volt egyszerű, mert már 1658-ban előfordult, hogy például a csíkoszmásiak a Béli birtokrészeit elfoglalták, amiért Zsuzsannának pereskednie kellett.³² A váltságdíjat is ő gyűjtötte össze, más feleségekhez hasonlóan.³³

Vitéz Zsuzsanna a férje méltó társa volt a birtokkomplexum egyben tartása és szaporítása ügyében. Mivel Béli többször volt fogságban, ezekben az években Vitéz Zsuzsanna hősiesen próbált helytállni a férje helyetteseként. Ehhez erő és határozottság kellett, ami több kortársban ellenérzéseket keltett, hiszen Zsuzsanna túlerjeszkedett azon a szerepmoddellen, amit a kor előírt a főúri feleségek számára. A klasszikus, a kor által meghatározott szerepek közül a feleségét min-

²⁸ Teleki Mihály levelezése. (továbbiakban TML.) 3. 392. „Béli uram is be ment Bodolára, fia meg halván,”

²⁹ RNL-KmIlg. Fond Familiale Beldi. Nr. 36. I. 91-92.

³⁰ EOE. 12. 285.

³¹ *Deák*. 1887. 28.

³² SzOkl. VI. 213.

³³ SzOkl. VI. 232-233. Egy 1661. június 13-i dokumentum tanúsága szerint Vitéz Zsuzsanna maksai Jankó Lászlótól 500 magyar forintot kölcsönzött a férje kiszabadítására.

den bizonynal jól töltötte be, szerető és hűséges asszony lehetett. A két ember levelezése egymás mély szeretetéről és tiszteletéről tanúskodnak. A kortársak azonban még ebben is kételkedtek, az erős és energikus, híresen szép asszonyt hűtlenséggel is megvádolták. Olyan-nak látták, aki szívesen táncolt a bálokban: „Béldi Pálnéban voltának ugyan egyéb fogyatkozások, de különben tiszta Jámbor életű asszony volt; hanem Banfi Dénes nagy nyájos ember levén, s a szép asszonyot nem is gyűlölván, kivált ittás korában minden szemérem nélkül az asszonyokhoz kapdosott, s Béldi Pálnét is egykor táncz közben meg találta volt csókolni.”³⁴ A kortárs mendemondák arról szóltak, hogy Béldi Pál Bánffy elleni haragját éppen ez a flört vagy akár hűtlenség váltotta volna ki. Ezt azonban sem a levelezés, sem Béldi Pál végrendeletének Vitéz Zsuzsannára vonatkozó része sem támasztja alá. A másik klasszikus szerep, az anyaság azonban minden bizonynyal valóban gondot okozott Zsuzsanna számára, aki a birtokok igazgatása és a folyamatos küzdelmek között nem tudott figyelmet fordítani a gyermekei nevelésére. Ez lehetett az oka, hogy már a férje tatár fogsága idején is a gyermekek nagynénjeire, Béldi Pál nővéreire bízta őket. A fiúk Kálnoki Istvánné, Béldi Anna köröspataki udvarába kerültek, míg Zsuzsanna Daniel Ferencné Béldi Judit vargyasi udvarába. Ezek a kérések hosszabb időkre szólhattak. Ezt több forrás alapján feltételezhetjük. Egyrészt fennmaradt egy Vitéz Zsuzsanna által 1676. szeptember 2-án írott levele Kálnoki Istvánnénak. Ebben arra a kérdésre válaszolt, hogy mikor viszi végre haza a fiát. Ekkor Béldi Pál Apafi Mihály fogságában volt, miután felségárulás vádjával letartóztatták Bethlen Miklóssal együtt. A férje kiszabadításáért küzdő Vitéz Zsuzsanna válasza jól mutatja, hogy nem volt ereje az anyai teendők ellátására: „Édes asszonyom, az mi az gyermekek dolgát illeti, ha érettek mehettem volna, eddig is kihoztam volna, meghagytam, hogy tudósétsanak, ha halni kezdenek.. ugyan ha akartam volna is, eddig nem hozathattam volna ki, mert nem volt kivel, ott is Isten kezében vadnak, itt is. ...”³⁵ Ugyancsak ezt, az anyai szerep hiányosságait igazolhatja Bethlen Miklósnak a saját lánykérésével kapcsolatos leírása is, amikor azt, hogy végül nem Béldi Pál és Vitéz Zsuzsanna mellett döntött, részben azzal magyarázta, hogy megtudta, „Béldi kisasszony Vargyason Daniel Ferencné keze alatt vagyon, nem az atyja és anyja neveli; erre nézve én Bodolának feléje se menék”³⁶ Noha tudható, hogy a nemesek, főleg a társadalmi elit gyermekeit nem az anyák nevelték személyesen, hanem a dajkák gondjaira bízta-

³⁴ Cserei Mihály históriája. Pest. 1852 72.

³⁵ RNL-KmIlg. Fond Familiale Beldi. Nr. 36. I. 115.

³⁶ Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggondozás és jegyzetek: V. Windisch Éva. Bp. 1980. 624.

őket,³⁷ a huzamosabb ideig tartó távollét a szülőktől, főleg az anyai lakhelytől még a kortársaknak is feltűnhetett. Ennek ellenére Béli Pál életrajzának első megírója, Deák Farkas azt írta Vitéz Zsuzsannáról, hogy „férjét nagyon szerette s becsülte, ha látjuk, hogy gyermekeit mekkora ragaszkodással s mennyi szeretettel és gondossággal veszi körül, nem tagadhatjuk, hogy jó édesanya volt; ha látjuk szép leveleit, azt kell feltennünk, hogy mívelt nő volt s ha olvassuk, hogy Nemes János, az öreg Ébeni István s még igen sok férfi mennyi bizalommal, mily tisztelettel írnak hozzá, biztosan következtethetjük, hogy gyöngéd, nemes szívű, a gyakorlati életben okos és bölcs gondolkozásu asszonynak tartották. Szép deli természetű asszonynak írja Bethlen Miklós s midőn olvassuk, hogy mily fáradhatatlan szorgalommal vezeti a mezei gazdálkodást Bethlenben, Bodonban s ment tévovázás nélkül vettetni, arattatni, szüretelni, hol oda hol ide, megosztván férjével a családfenntartás, felemelés nagy munkáját, úgy hisszük, semmit sem von le érdemeiből, ha a krónikásoknál olvassuk, hogy mikor udvarhoz ment, szívesen kiöltözött s igyekezett a hatalmas nagyúr Béli Pálnak méltó felesége lenni... Azzal vádolták, hogy fényűző s szerette a pompát kifejezni, hogy fennhéjázó beszédeket folytatott, szabadon beszélt az udvarról s magáról a nagy hatalmu fejedelemasszonyról sem sok kimélettel szólt. Mondják azt is, hogy férje nagyravágásának nem csitítója, hanem inkább izgatója volt s hegy a fényes jövőt oly élénken képzelte s oly fékezhetetlen módon vágyott utána, hogy arról józan eszű és észjárásu emberekkel már beszélni sem tudott, hanem csak jövendőmondó kuruzslókkal és veszedelmes csavargókkal. Mind e vádakat azonban a fiscus bebizonyítani nem tudta, midőn tanuvallatást rendezett, sőt még mint szóbeszédet sem tudták megállapítani. Még arról is vádolták, hogy Bánfy Dénest szerette; erre azonban a kezeim közt forgó teméntelen okiratokban semminémű adatot, sőt még csak alapos gyanuokat sem találtam.”³⁸

A Béli házaspárnak 1661 és 1676 között adatott tizenöt év, amikor viszonylagos nyugalomban élhettek, noha ezek az évek is tele voltak a birtokokért folytatott küzdelmekkel és a Béli politikai csatározásaival, kisebb-nagyobb katonai feladataival. 1676-ban azonban a politikai elit harcaiban központi szerepet vállaló Béli letartóztatták és egy éven át fogságban tartották, a fejedelem és köre elleni összeesküvés gyanújával. Ezalatt Vitéz Zsuzsanna szó szerint minden követ megmozgatott, hogy kiszabadíthassa a férjét. Egy 1676. decemberi levelében a férjének is beszámolt a fáradozásairól.³⁹ Ekkor minden energiáját lefoglalta a férjével való kapcsolattartás, a segítség keresése és a hatalmas uradalom irányítása. Emellett nem volt képes

³⁷ Christina Hardymont: A gyermekkor története. Bp. 1998. 235.

³⁸ Deák 1887. 60.

³⁹ SzOkl. VI. 364-365.

anyaként helytállni. 1676-ban sógornőjének, Kálnoki Istvánnénak írta a korábban már idézett levelében: „Kegyelmedet édes asszonyom kérem, igyekezzék szeginy uram szabadulásában.”⁴⁰ Vitéz Zsuzsanna elsődleges célja tehát a feleség szerep tökéletes betöltése volt. Béldi fogarasi fogsága idején számos levelet írt az érdekében és a férjének is, akinek aprólékosan beszámolt minden egyes lépéséről. 1676 decemberében írt levele utóirata jól mutatja mind a szerelmét, mind pedig a Béldivel kapcsolatos alárendelkező asszonyi attitűdöt, ahogyan nemcsak a kiszabadításán igyekezett, de a Béldi utasításainak is igyekezett eleget tenni. A levélben az „édes uram”, „én édes uram” vagy „édesem”, „lelkem” megszólítások nagyon gyakoriak, három és fél oldalon 12 alkalommal írta le, az utóiratban pedig az engedelmes és szerelmes asszony szólalt meg: „Az porkoláb dógát, édes, még sem kell most említeni, mert az most nagyobb én nálamnál. Én édes uram bizony annit mondtam immár, az kikkel beszélletem, hogy sokat; de hát mit tudok tenni M. (Mikes ?) uram ugyan monta másnak: mit tudi (!) már tenni az az szegény asszony, mert egészen elkeseredett; ő igazat mondana, ha fogadnák. Ugyan ő kigyeme is igen ígéré magát, biztat igen, de én neki is azt mondtam, hogy én bizony nem hiszem, valamég nem látom azt az szabadulását. Azt monda, elhiszem, mert nemsokára meglátom. Én azt mondtam: örömet akarnám tudni, mi formában leszen az elbocsátás, had viselnék gondot rá, ha kezes vagy mi kell. Azt felelé, hogy az úr ő kigyeme megírja osztán kigyemednek Fogarasbúl, mitevő legyen kigyemed. Én ugyan csak azt állítam, csak nem hiszem, még nem látom. Oh édes uram, hogy tunnám én magamat az búsulástúl oltalmazni, bizony sírtam annit az kilenc hónaptól fogva, hogy megfereszhethném kigyemedet benne, ha együtt volna. Nem is érkezem ahoz, hogy orvosoltatnám magamat, de én akár hova lennék, bárcsak kigyemedet szabadíthatnám. Az építés édes uram bizony eszemben sem jut. Ha az Isten megszabadíti kigyemedet, lássa akkor; meghagyom ugyan Miklósnak az mit írt kigyemed az épület felől.”⁴¹ A fogoly férj érdekében Zsuzsanna folyamatosan kapcsolatot tartott az elittel és a szervitoraival is.⁴² A Cserei testvérekkel, akik ebben az időben váltak Béldi leghűségesebb híveivé, is ő kommunikált és egyezkedett.⁴³

1677 márciusának végén a foglyok elleni döntő bizonyíték híján szabadon engedték Béldi Pált, akit a kiszabadulás átmeneti eufóriája után fűtött a bosszúvágy és az önigazolás vágya is, végül egy nehezen értelmezhető mozgalomba torkollt a sok főúri sértettség. A kortársak

⁴⁰ Béldi Pálné levele Kálnoki Istvánnénak 1676. október 12-én: RNL-KmIg. Fond Familiale Beldi. Nr. 36. I. 115.

⁴¹ SzOkl. VI. 367.

⁴² SzOkl. VI. 368-370.

⁴³ SzOkl. VI. 372-373.

úgy tudták, hogy a titkos tárgyalásokban időnként Vitéz Zsuzsanna is részt vett, aki véleményt nyilvánított a „férfiak dolgaiban” is. A felemás mozgalom főszereplői katonai összecsapás nélkül a portára menekültek 1678-ban. Ha a korábbi bebörtönzésekor nem is találtak bizonyítékot Béli bűnösségére, a menekülés már gyanúba keverte, és a vele szemben kialakult nemesi liga is a vesztét kívánta. A főúri bűnösök elítélése mellett gyakran előfordult, hogy a feleségeket is megbüntették, sok esetben ezzel zsarolva az elmenekült férjeket. Így járt Vitéz Zsuzsanna is. Béli Pál és társainak elmenekülése után az 1678. június elején összeült országgyűlés a csoport tagjait elítélte, majd pedig Vitéz Zsuzsannát is Szamosújvár börtönébe zárták, ahonnan Zsuzsanna már nem szabadult ki, a börtönben halt meg.⁴⁴ A börtön idején elindult vele szemben egy boszorkányper, amiben a vád az volt, hogy titokban javasasszonyokkal diskurált és Bornemissza Anna elveszejtésén dolgozott, valamint azon, hogy boszorkányos eszközök révén elősegítse férje politikai győzelmét. A forgatókönyv láthatóan nagyon hasonlít Bethlen Gábornak a Báthory Gáborral kapcsolatos boszorkányperéhez, ráadásul még abban is hasonlóság van, hogy míg Bethlen esetében Károlyi Zsuzsannát, addig most Bornemissza Annát érte támadás a boszorkányság eszközeivel.⁴⁵ A boszorkányságot még a Béli családdal egyébként korábban sem túlzottan rokonszenvező Bethlen Miklós is elhitte, legalábbis úgy vélekedett Vitéz Zsuzsannáról, mint aki nagyravágyó volt, nő létére szeretett a férfiak dolgában állást foglalni és a hatalom is nagyon érdekelte, amiért szívesen társalgott jóssokkal.

A boszorkányság vádját nem volt nehéz elhiteni tehát a kortársakkal, noha természetesen azt sem vethetjük el, hogy a kétségbeesett nő megpróbálta javasasszonyok segítségét is igénybe venni a férje megszabadulása érdekében. Ez a sokszor erőteljes fellépés sokakat megijesztett. Bethlen Miklós, akinek a feleségei inkább csendesek és testileg gyengék, inkább betegesek voltak, viszolyogva tekintett Vitéz Zsuzsannára, úgy látta, mint „ki is sok istentelen kegyetlenségével és a fejedelemségről boszorkányoktól való tudakozásával volt nagy oka ura veszedelmének.”⁴⁶ Végül a kilenc évig tartó perfolym a Zsuzsanna elleni vádemelésig sem jutott el. Deák Farkas, a férj élet-

⁴⁴ EOE. 16. 94-95.

⁴⁵ Ezzel kapcsolatosan lásd: Nagy László: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor ...” Erdélyi boszorkányperek. Bp., 1981. Nagy László következetes Bethlen-ellenességét bírálóan ugyanerről: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák. Szerk. Kiss András. Bukarest–Kolozsvár, 1998. 37–44. Az ügyről bővebben és összegző módon írt *Horn Ildikó*: Báthory Gábor belpolitikája. In: Báthory Gábor és kora. Szerk. Papp Klára-Jeney-Tóth Annamária-Ulrich Attila. Debrecen. 2009. 134-136.

⁴⁶ Bethlen M.. 711.

rajzírója koholt vádnak tartotta, de a Vitéz Zsuzsannára is vonatkozó boszorkányperek kiadója, Herner János⁴⁷ hiú asszonynak találta, aki irracionális álmokat dédelgetett és ezért a javasasszonyokkal, boszorkányokkal tartott kapcsolattól sem riadt vissza.⁴⁸ A Zsuzsanna által írt számos levél alapján összeállítható személyiségrajz szerint sokkal inkább tűnik Béldi Zsuzsanna egy feleségként a férjét rendkívül tisztelő nőnek, akit a sajátos élethelyzetek, a férj gyakori hiányából fakadó és a hatalmas birtokok megtartására irányuló erőfeszítések sodortak a kor női szerepfelfogását átlépő asszony szerepébe, aki a tőle telhető legjobb módon igyekezett ennek megfelelni.

Noha boszorkánysággal vádolták, a családi hagyomány is a református egyházhoz kötötte, és Zsuzsanna maga is buzgó hívő és egyházát támogató asszony volt. A családi birtokközpontban, Bika-lon már 1575-től jelen volt a református egyház, a család pedig ezt követően az erdélyi református nemesség tagja volt.⁴⁹ Zsuzsanna személyes vallásosságáról elsősorban a szamosújvári fogsága idején értesülünk. Az imádságos könyve önmagában is erre bizonyíték, de a levelei is ezt mutatják. Bánfy Farkasnak írta, hogy: „Nagy becsülettel vettem, hogy Kd rólam el nem feledkezett, az Isten Kdnek sok jót adjon érette. Kdet kérem, ezután is ha mi jót tud Kd velünk cselekedni, legyen elkövetője, az Isten is Kdet megáldja érette. Én bizony édes öcsém uram mindezekben ártatlan vagyok, ártatlan szenvedtem mind gyermekimmel együtt ezt az hosszú ideig való nyomoruságot, az Isten előtt áll az én lelkem, az ki sziveknek vizsgálója; az én lelkem engemet semmiben nem vádol, mindennek úgy kell lenni, az mint a jó Isten akarta, legyen Istené a dicsőség. Kdet kérem nagy becsülettel, Isten Kdet alá vivén, ezután is törekedni mellettünk gyermekeimmel együtt, az kik előtt illik, ne szünjék, mert nekünk reménységünk több nincs Istennél.”⁵⁰ Ugyanez a hangvétele az 1684-ben elkészített imádságos könyvnek is.

Vitéz Zsuzsanna emellett áldozatot vállaló mecénása volt a református egyháznak, támogatta a lelkészek tanulását és a Báthory Zsófia által uralt Rákóczi birtokokról Erdélybe menekült református papokat is. A Mádról elűzött Szaniszlai Miklóst például megválasztatta bodolai lelkésznek.⁵¹ 1657-ben az uzoni református templom számára az

⁴⁷ *Herner János*: Bp–Szeged, 1988 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 21)

⁴⁸ *Herner János*: Rontás és ígérés, Bp, 1988. 119.

⁴⁹ *Sebestyén Kálmán*: Magyarbikal története. Magyarbikali Református Egyházközség kiadványa, 1996. 10.

⁵⁰ *Deák* 1887. 62–63.

⁵¹ *Uo.* 63.

úrvacsorai eszközökhöz egy sárga selyemmel varrott terítőt és egy ládát adományozott.⁵²

Vitéz Zsuzsannát ellentmondásosan ítélték meg ugyan a kortársak, sőt általános vélemény volt, hogy a kor női szerepeit messze kitágította, ezzel pedig folyamatosan normasértésben élt. Nemcsak azáltal, hogy az anyai szerepeit háttérbe szorította, mint láthattuk minden bizonnyal azért, mert a gazdálkodás és a politika mellett nem jutott rá energiája. Normasértő volt azért is, sőt voltaképpen éppen azért, mert a női szerepek sorrendjét felcserélte, sőt több ízben beleavatkozott a „férfiak dolgába” akkor is, amikor a férje otthon volt. Egy ilyen történetet mesélt el vele kapcsolatosan Cserei, aminek a valóságtartalmát éppen úgy nem ismerjük, mint Cserei számos hallo-más alapján leírt adomáját. Ez a történet még Bánffy Dénes elítélte-tése előtt a Béldi kastélyban játszódott Cserei szerint, Vitéz Zsuzsanna pedig kihallgatta a férje és Teleki tárgyalását. A történet szerint Zsu-zsanna hangosan könyörgött a férjének, hogy ne higgyen Telekinek, mert Bánffy Dénessel akarja összeugrasztani őt. Bár a Teleki-Bánffy levelezés alapján a történet hitelessége felettébb kétséges, az egész leírás legfőbb tanulsága az lehet, hogy Cserei nemcsak normaszegő-ként mutatta itt be Béldinét, de olyan emberként is, aki a férfiaknál, főleg pedig a férjénél élesebben látta át a politikai cselszövéseket. Azaz itt a történet voltaképpen annak a véleménynek a megfogalma-zása, hogy Vitéz Zsuzsanna okos, értelmes asszony volt.⁵³

Vitéz Zsuzsanna férjéhez fűződő szerelmét számos levelének bensőségessége igazolja. Ezt Béldi válaszleveleiben kevésbé lehet tetten érni. Hogy mégis nagyra tartotta a feleségét és minden bizony-nyal mélyen szerette is, arra jó példa a végrendelete. Ebben nem a gyermekeire hagyta a vagyonát, hanem a feleségére, pontosabban azt írta le, hogy „maradnak feleségem kezénél fiaim házasságokig, mindazáltal, ha az én atyai tanácsom fogadják, az édes anyjok kezénél hagyják, arra való dispositióját nem lédálják, ha tovább nem is, míg Isten mind kettőnek házasságot ad érni, ...”⁵⁴ A végrendeletben nagy helyet foglal el azon vagyontárgyak felsorolása is, amiket kifejezetten Vitéz Zsuzsannának hagyott Béldi Pál, ráadásul teljesen hiányzik az a férjek végrendeleteinek visszatérő formulája, hogy a feleség újra-házasodásakor a vagyon a gyermekekre szálljon. Ehelyett azt kéri a végrendelkező, hogy a közös gyermekekre hagyja majd Vitéz Zsu-zsanna ezeket az ingó és ingatlan vagyontárgyakat: „Árapatakát cum omnibus pertinentiis, mivel szegény atyám is hagyta volt testamen-tumban anyámnak hac declaratione, hogy holta után fiaira szálljon,

⁵² Uo. 27.

⁵³ Miklósvárszéki Cserei Mihály históriája. Szemelvények. Kiadta Angyal Dávid. Bp. é.n. 14.

⁵⁴ TT. 1899. 343.

annak ...engem illet, hagyom én is az én kedvem kereső és becsületes jámbor feleségemnek éltéig, úgy hogy holta után el ne idegenüljön az gyermekimtől.”

Szokatlanul nagy szabadságot hagyott Zsuzsannának abban is, hogy a fiai között hogyan ossza el a vagyont: „az uzoni házhoz való minden acquisitumomat künn és falukon valókat, nagy-borosnyói és aldobolyi malmokkal, olyan autoritással, hogy szabadságában álljon, ha melyik fia kedve keresőbb lesz, annak hagyhassa holta után.”

Ugyanilyen érdekes a Bethlennel kapcsolatos rendelkezése is: „Bethleni pénzen vett jussam, mivel feleségem industriája által jutott meg Bethlen János akaratjából, cédáljon feleségemnek. Azonban valamit én örökön acquiraltam Bodonban Kemény Simontól kajántói, kányai, oláh-gyógyi és másutt való portióm az drági s akárhol való, fehérvári házam, mivel azt is ő vette, szőlőimmal együtt cedáljon feleségemnek.”⁵⁵ Mindebből nemcsak az derül ki, hogy Béldi szerette a feleségét, és hogy ez az érzés a kor átlagos házassági kapcsolataihoz képest erősebb lehetett, de tisztelte is őt, sőt a gazdálkodás terén is tehetségesnek gondolta, különben nem biztatta volna arra a fiait, hogy hagyják az örökségeiket az anyjuk kezén. Kiderül továbbá az is, hogy Vitéz Zsuzsanna nemcsak jó őrzője volt a közös vagyonnak, de tehetséges gyarapítója, azaz eredetileg kényszerből végzett tevékenységét kifejezetten eredményesen végezte, amit maga Béldi is elismert. A rendelkezések végén egészen érzelmes sorokban köszönt el a feleségétől: „Végezetre édes kedves feleségem kívántam volna az én kegyelmes Istenemtől, hogy az én velem való sok jótéteményidért én is háládatosságomat mutathattam volna míg éltem életemben és mind rabságimban, mind nyavalyás állapotimban való fáradságidat köszönhettem volna meg jó akaratomnak tapasztalásával, de az nagy Istennek más volt arrul akaratja, Azért nekem sok rendbeli fogatkozásomnak megbocsáss.”⁵⁶

Vitéz Zsuzsanna 1678 márciusától raboskodott Szamosújvárbán, ahol sokszor kifejezett fizikai szenvedéseket élt át, csakúgy, mint alig két évvel korábban a férje. A fiait, Dávidot és Kelement is bezárták vele együtt és csak az 1680-as évek közepén engedték szabadon. Vitéz Zsuzsanna azonban sosem szabadult. Igaz, hogy végül, a hosszadalmas nyomozás után sem emeltek vádat ellene, de kilenc évnyi börtön után fogságban halt meg 1686-87 fordulóján.

Az imádságos könyve, amely máig kiadatlan, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában található.⁵⁷ Fazakas Gergely elemzte a disszertációjában.⁵⁸ Az imádságos könyvecske előszava győ-

⁵⁵ TT. 1899. 343-344.

⁵⁶ TT. 1899. 347-348.

⁵⁷ Academia Republici Româna. MsR 1556.

⁵⁸ *Fazakas Gergely Tamás*: im. 227-243.

nyörű hitvallás, bűnvallás és apológia egyben, egy olyan asszonytól, aki mélyen a tudatában volt a hite alapjának és lényegének. A könyv kiadása fontos adalék lehet a kora újkori női kegyesség vizsgálatához.